

Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece

Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece

priručnik za roditelje

3. prerađeno izdanje

Ilona Posokhova

OSTVARENJE

Biblioteka
LOGOPEDIJA

© Iona Posokhova, sva prava su zadržana
© za izdanje 2008 Ostvarenje d. o. o.

Obrada i prijelom: Ostvarenje d. o. o.
Ilustracije © Zoja Kružkova
3. prerađeno izdanje: listopad, 2008.

Nakladnik:

OSTVARENJE d. o. o.
Pušćine 21, 10417 Buševac
tel: 01 62-55-747, 62-55-314
faks: 01 62-55-751
ostvarenje@hi.htnet.hr

ISBN: 978-953-6827-86-2

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 679461

Sadržaj

Uvod	7
PRVI DIO: RAZVOJ DJEČJEGA GOVORA	
POGLAVLJE I: RAZVIJA LI SE MOJE DIJETE UREDNO?	11
• Zašto roditelji trebaju znati zakonitosti razvoja govora u djece?	11
• Što je uredan razvoj?	12
• Faze predverbalne komunikacije (od rođenja do kraja 1. godine)..	13
• Razvoj govora od prve do šeste godine	17
• Razvoj izgovora glasova u djece	18
• Tablice općeg razvoja govora u djeteta	20
POGLAVLJE II: NAČELA RAZVOJA GOVORA.	25
• Osnovno načelo poticanja razvoja.	25
• Poticajna okolina	26
• Kretanje	26
• Neka granice budu razumne	28
• Izlaganje prirodnom svjetlu i svježem zraku	29
• Emocionalan odnos	29
• Djecom se treba baviti.	30
• Dob određuje oblik poticanja.	31
• Interes je temelj poticanja.	32
• Razgovarajte s djetetom što više.	33
• Govor nije izolirana funkcija, nego je dio cjeline.	35
• Čitajte djetetu što više priča i poezije.	35
• Poticanje razvoja fine motorike izravno utječe na govor.	36
DRUGI DIO: PREVENCIJA POREMEĆAJA GOVORA U DJECE	
POGLAVLJE I: PREVENCIJA: ŠTO, KADA I KAKO?	43
• Spriječiti je bolje nego liječiti.	43

6 RAZVOJ GOVORA I PREVENCIJA GOVORNIH POREMEĆAJA U DJECE

• Kada i kako započeti prevenciju?	44
• Je li prevencija potrebna svakom djetetu?	45
• Djeca s "čimbenikom rizika".	45
POGLAVLJE II: SPREČAVANJE POREMEĆAJA IZGOVORA.	49
• Što su poremećaji izgovora?	49
• Uzroci poremećaja izgovora.	49
• Sprečavanje poremećaja izgovora.	51
POGLAVLJE III: SPREČAVANJE MUCANJA.	59
• Što je mucanje?	59
• Uzroci mucanja.	60
• Sprečavanje mucanja	66
POGLAVLJE IV: SPREČAVANJE POREMEĆAJA GLASA.	73
• Što su poremećaji glasa?	73
• Uzroci poremećaja glasa	74
• Sprečavanje poremećaja glasa u djece.	75
• Poučite dijete pravilnom disanju	77
POGLAVLJE V: SPREČAVANJE TEŠKOĆA U ČITANJU I PISANJU.	79
• Čitanje i pisanje kao psihofiziološki procesi	79
• Što su teškoće u čitanju i pisanju?	81
• Kako prepoznati dijete s disleksijom u razredu?	82
• Disleksija - mnogo više od teškoća u čitanju	85
• Kako prepoznati dijete s disgrafijom u razredu?	85
• Sprečavanje teškoća u čitanju i pisanju	87
POGLAVLJE VI: SPREČAVANJE GOVORNIH OdstUPANJA U DJETETA S DOMINACIJOM DESNE HEMISFERE MOZGA.	93
• Dvije moždane hemisfere	93
• Desnomozgovno dijete u lijevomozgovnom svijetu.	94
• Sprečavanje govorno-jezičnih teškoća u desnomozgovnoga djeteta	96
TREĆI DIO: IGRE KOJE RAZVIJAJU GOVOR	
• Igre za razvoj slušne pažnje	107
• Igre za razvoj govornog sluha.	108
• Igre za razvoj fonemske percepcije.	110
• Igre za razvoj govorne motorike.	112
• Igre za razvoj fiziološkog i govornog disanja	114
• Igre za razvoj glasa.	115
• Igre za razvoj fine motorike.	116

Uvod

Razvoj dječjeg govora složen je i suptilan proces koji se odvija pod utjecajem mnogo različitih čimbenika. Govor je socijalni fenomen i njegov je razvoj moguć isključivo u uvjetima ljudskog okruženja. Obitelj je najbliže i najprirodnije okruženje djeteta, i zato ima najveću ulogu u procesu dječjeg razvoja, uključujući i razvoj govora.

Ova knjiga je priručnik za roditelje i sve one koji se bave djetetom tijekom njegova razvoja, uključujući odgojitelje u jaslicama i dječjim vrtićima. Pisana je da bi maksimalno pomogla roditeljima i odgojiteljima u podržavanju normalnog razvoja govora maloga djeteta i sprečavanju mogućih odstupanja tijekom tog razvoja. Knjiga sadrži temeljne informacije o razvoju i usvajanju govora u djece od rođenja do polaska u školu i prevenciji najčešćih govornih poremećaja. Želja nam je na jednostavan i jasan način pružiti roditeljima i odgojiteljima praktične upute o tome kako osigurati optimalne uvjete za razvoj dječjeg govora, kako spriječiti nastanak govornih poremećaja kao što su to mucanje, poremećaji izgovora, glasa, čitanja i pisanja. Pomoću ovoga priručnika želimo upoznati roditelje sa zakonitostima i normama razvoja dječjeg govora od rođenja do školske dobi, te objasniti praktične metode za poticanje i obogaćivanje govora.

Prvi dio "Razvoj dječjega govora" bavi se razmatranjem važnih zakonitosti ispravnog razvoja govora. Uz pomoć jednostavnih tablica roditelji mogu od samog rođenja bebe provjeravati razvija li se njezin govor uredno, a također ispravno poticati taj razvoj.

U drugom dijelu "Prevenција poremećaja govora u djece" razmatramo vrste najčešćih govornih poremećaja dječje dobi, razloge i rizične čimbenike koji mogu izazvati odstupanja u govornom razvoju i, najvažnije, posebne

8 RAZVOJ GOVORA I PREVENCIJA GOVORNIH POREMEĆAJA U DJECE

metode uz pomoć kojih roditelji mogu spriječiti nastanak tih odstupanja u svojega djeteta.

Treći dio "Igre koje razvijaju govor" nudi praktični materijal, zanimljive vesele edukativne igre koje potiču i poboljšavaju razvoj govora u djeteta. Taj bi dio mogao biti osobito koristan odgojiteljima u vrtićima jer daje detaljne upute o organizaciji govornih igara sa skupinama djece, ali i pojedinačno.

Iskreno se nadamo da će ti savjeti i praktične upute biti roditeljima od koristi.

Dio 1
**RAZVOJ DJEČJEGA
GOVORA**

1

Razvija li se moje dijete uredno?

Većina roditelja zna i osjeća da dječji razvoj nije stihijski, nego slijedi određene zakonitosti. Ti su zakoni dosta složeni i nisu još znanstveno potpuno istraženi. Psihički potencijal novorođenčeta je doslovce ogroman i razvija se uglavnom pod utjecajem vanjskoga svijeta. Samo zamislite - oko 1,4 milijarde moždanih stanica spremne su stvarati beskonačan broj međusobnih spojeva, pružati jedna drugoj "ruke" da bi primale izvanjske informacije koje dolaze putem osjetila. Jedno od prvih iznimno važnih otkrića u području razvojne psihologije sastoji se u tome da za svaku psihičku funkciju (uključujući i govor) postoji određeno osjetljivo razdoblje kada se ta funkcija najučinkovitije razvija. To je razdoblje kada se među moždanim stanicama najaktivnije stvaraju veze odgovorne za tu funkciju. Senzitivno razdoblje za razvoj govora je faza takozvanog "ranog djetinjstva" - od prve do treće godine života. Na kraju prve godine dijete izgovara prvu riječ, ali iza te prve svjesne riječi stoji dosta složeno pripremno razdoblje tijekom kojega se stvara temelj razvoja govora.

Zašto roditelji trebaju znati zakonitosti razvoja govora u djece?

Vrlo je važno točno znati kako se odvija razvoj govora od prvih dana bebina života da bismo ga mogli svjesno pratiti, ispravno poticati i u svakom se trenutku uvjeriti da je uredan. Majka poznaje svoje čedo bolje od svih

psihologa, liječnika i logopeda, te mu u prisnom odnosu može pružiti vrlo mnogo uz uvjet da je upoznata s temeljnim zakonitostima dječjeg razvoja.

Što je uredan razvoj?

Roditelji pedijatru, logopedu u vrtiću i sami sebi često postavljaju pitanje: "Razvija li se moje dijete uredno?" Kako bi mogli više saznati o tome, razmotrimo prvo što znače pojmovi "normalno" i "uredno".

Pojam "normalno" je relativan i temelji se na istraživanjima razvoja mnoštva djece svih uzrasta iz različitih dijelova svijeta tijekom više desetljeća, na temelju čega je određen takozvani prosjek. Ta istraživanja su često vodili sami roditelji koji su svaki dan pratili razvoj govora svojih beba i vodili dnevnik. Jedan od najvećih autoriteta u području razvojne psihologije, švicarski znanstvenik Jean Piaget, svakodnevno je pratio i u dnevniku opisivao mentalni i govorni razvoj svoje troje djece.

Na temelju brojnih istraživanja znanstvenici (psiholozi, lingvisti i drugi) pronašli su određene zakonitosti (faze razvoja) i njihovo trajanje. Naprimjer, normalnim sposobnostima treće godine života počeli su smatrati sposobnosti koje ima 80 do 90 posto zdrave trogodišnje djece. U tom smislu normalno je istovjetno prosječnom. Raspon *urednog* razvoja širi je od normalnog, odnosno prosječnog. U tom rasponu urednog razvoja postoje normalne individualne razlike među djecom koje je potrebno razlikovati od razvojnih teškoća i patoloških pojava.

Psihološka istraživanja druge polovice dvadesetog stoljeća ostvarila su blagu revoluciju - pokazala su da su sposobnosti djece do treće godine mnogo veće nego što se smatralo prije. Istraživanja u kojima su zajedno s razvojnim pedijatrima i psiholozima sudjelovali i roditelji, provodila su se u SAD-u, Japanu, Rusiji i Francuskoj. U to su doba počeli nicati različiti razvojno-poticajni programi po kojima su roditelji mogli samostalno raditi s djecom kod kuće. Neki od tih programa podrazumijevali su blago, ali konstantno poticanje djeteta u svim područjima razvoja, što je više značilo intenzivnije bavljenje djetetom, provođenje više vremena s njim nasamo u igri i učenju, nego provođenje nekih specijaliziranih vježbi. Takvi su se programi usavršavali i u mnogim državama postoje i danas (npr. u edukativnim igraonicama za najmlađe). Drugi su programi sugerirali rad prema striktno određenim rasporedima, rano uvježbavanje određenih vještina, što je u neku ruku slično programiranju računala. Ovi posljednji su se krajem stoljeća opravdano podvrgli mnogim kritikama stručnjaka za

dječji razvoj, jer su djecu u ranoj i osjetljivoj dobi izlagali neprirodnom i nepotrebnom preopterećenju.

Naravno, potrebno je da se što više bavimo razvojem djeteta jer u dječjoj dobi (do šeste godine) mozak ima mnogo veće sposobnosti nego u odrasle osobe. Prema istraživanjima, do treće godine života završava se razvoj 70 do 80 posto moždanih stanica. Razvoj, rast i regeneracija mozga nikada ne prestaje, čak ni u starijoj dobi. Najnovija su istraživanja pokazala nešto što se donedavno smatralo nevjerojatnim - da se nove moždane stanice stvaraju cijeli život. Međutim, ostalo je neosporno da je rano djetinjstvo najpovoljnije razdoblje razvoja, razdoblje najvećih mogućnosti, osobito u području govora.

Ipak, dijete moramo poticati razumno, sa znanjem, bez pretjerivanja i preopterećivanja. Riječ "poticanje" u kontekstu urednog razvoja zdravoga djeteta zapravo znači "bavljenje djetetom", što je jedna od najvažnijih roditeljskih zadaća. O tome kako ispravno poticati razvoj govora više ćemo govoriti u sljedećem poglavlju "Načela razvoja govora".

Bez obzira na intenzitet dječjeg razvoja, taj se proces odvija prema prirodnim psihološkim zakonima - slijedi određene faze. Razmotrit ćemo najvažnije faze (do šeste godine) i njihovo približno trajanje.

Ako se roditeljima čini da govorni razvoj njihova djeteta značajno odstupa, svakako je potrebno obratiti se stručnoj osobi. U slučaju razvoja govora takva stručna osoba je logoped. Logoped će pregledati dijete, dati roditeljima potrebne savjete, razraditi program rada. Ponekad je dovoljno samo slijediti upute logopeda kod kuće, a ponekad je nužna logopedska terapija, odnosno rad djeteta sa stručnjakom.

Faze predverbalne komunikacije (od rođenja do kraja prve godine)

Uredan razvoj predverbalne komunikacije, od samoga rođenja do progovaranja prve smislene riječi, iznimno je važan preduvjet za kasniji govorno-jezični razvoj djeteta. Tako, govor se ne počinje razvijati prvom riječju, nego prvim danom života. A možda i još ranije, još u utrobi, kada čedo sluša glas svoje majke i uči razlikovati taj glas od ostalih glasova, jer ne smijemo zaboraviti da se govor razvija upravo *slušanjem*. Dokumentirana iskustva mnogih roditelja otkrila su zanimljivu pojavu: kada je majka u poodmakloj trudnoći (nakon šestog mjeseca, kada je fetusov sluh već razvijen) čitala slikovnicu "svojem trbuhu" prije odlaska na počinak, beba je nakon rođenja prije spavanja najviše voljela slušati upravo tu priču.

Također, budući da je razvoj govora usko vezan uz glazbu, zanimljiv je i podatak da glazbu koju je redovito slušalo u utrobi novorođenčice prepoznaje i voli više od drugih skladbi.

No krenimo redom, od prvog dana djetetova života. Prva faza razvoja predverbalne komunikacije, a time i govora, traje od rođenja do osmog tjedna, odnosno prva dva mjeseca života. To je faza fiziološkog krika i refleksnog glasanja. To su spontana glasanja koja odražavaju fiziološko i emocionalno stanje bebe. Beba uzdiše, kiše, kašlje, plače kada je gladna ili osjeća nelagodu. Kao što beba čini mnogo spontanih pokreta nožicama, ručicama i prstićima, tako također nesvjesno pokreće govorne organe - jezik, usnice, donju vilicu i glasnice. U krik dominiraju zvukovi slični samoglasnicima, uz blagu nazalnost glasa.

Procjena krika ima vrlo važno značenje. Krik zdravog novorođenčeta je glasan, bistar, čist, s kratkim uzdahom i produljenim izdahom. Simptom rizika (mogućeg razvojnog poremećaja) je kada je dojenčev krik prodoran ili vrlo tih, kada se sastoji od kratkih naglih vriskova ili tihog jednoličnog stenjanja i kada beba plače nekoliko dana za redom bez somatskog razloga (kad je ništa ne boli i ne smeta).

Iako se u prvoj fazi još ne radi o pojavi pravih govornih glasova, ona je vrlo važna za cjelokupni govorni razvoj. U prvoj fazi počinje stvaranje prvih za govor važnih senzomotoričkih veza u živčanom sustavu. Mozak bebe postupno uči kontrolirati izgovor glasova i slušanje. Taj proces čini temelj za ostvarivanje svjesnoga razvoja govora. On počinje u prvoj fazi i traje tijekom cijeloga pripremnog razdoblja predverbalne komunikacije. Prvo dolazi do uspostavljanja kontrole nad intenzitetom glasa (putem kontrole rada abdominalnih mišića) pa kontrole visine glasa (rad glasnica) pa, konačno, kontrole različitih pokreta govornim organima u usnoj šupljini. Slušanje se razvija tako da beba postaje vrlo osjetljiva na glasove ljudskoga govora. Na početku drugog mjeseca pojavljuje se specifična reakcija na ljudski govor u obliku slušne koncentracije. Između 6. i 8. tjedna se, u kontaktu s odraslima, pojavljuje prvi društveni osmijeh.

Druga faza razvoja govora traje od 8. do 20. tjedna (od 2. do 5. mjeseca). Ta je faza praćena kvalitetnom promjenom krika, pojavom smijeha i gukanja. Proces uspostavljanja svjesne kontrole nad izgovorom i slušanjem nastavlja se tako da dojenče počinje ovladavati prvim elementom ljudskog govora - intonacijom. Tako se od trećega mjeseca razvija intonacijska kvaliteta krika: krik se mijenja ovisno o bebinom stanju. Krik nije nimalo jednoličan, nego je vrlo izražajan i bogat. Beba na razne načine daje majci glasovne signale da je gladna, mokra, da je nešto boli i smeta. Beba reagira na govor roditelja vlastitim glasovnim reakcijama. Na početku izgovara

kratke glasove, oponašajući intonaciju odraslih. Kasnije se te reakcije produljuju, postaju ritmičnije, intonacijski složenije. U toj je fazi vrlo važno s bebom ostvarivati što bogatiju emotivnu komunikaciju. Otprilike od 12. tjedna života u zdrave djece učestalost krika se smanjuje i pojavljuje se početno gukanje. Glasovi gukanja pojavljuju se kao reakcija na osmijeh, na govornu i emotivnu interakciju s roditeljima, kada mazimo i grlimo bebu, razgovaramo s njom. Važna uloga druge faze razvoja govora sastoji se u tome da se ostvaruje prijelaz od refleksnog spontanog glasanja prema pravom komunikativnom glasanju. Tako zdrava beba aktivnije guče u prisutnosti odraslih osoba. U četvrtom mjesecu života sposobnost razlikovanja intonacije govora odraslih se usavršava. Pojavljuju se počeci oponašanja i aktivno smijanje kao reakcija na emotivno komuniciranje s odraslima. Gukanje se sastoji uglavnom od samoglasnika, ali na kraju druge faze pojavljuju se reducirani suglasnici. Glasovi gukanja se javljaju na izdisaju i postaju početkom ovladavanja govornim disanjem¹. Ostvaruje se intenzivni razvoj intonacijskog elementa govora, glasovi gukanja se postupno približavaju standardnim govornim glasovima. Psiholozi su ustanovili zanimljiv fenomen - na samom početku razvoja govora (u prvoj fazi) beba izgovara glasove prisutne u različitim svjetskim jezicima, ali tijekom komunikacije s odraslima jedne jezične sredine, sposobnost izgovaranja glasova ostalih jezika postupno se smanjuje. Poznato je da dijete do 10 godina znatno lakše ovladava stranim jezikom nego starije dijete ili odrasla osoba.

Simptomi rizika poremećaja u govoru u drugoj fazi su odsutnost ili nedostatak intonacijske izražajnosti krika i gukanja, jednolično, monotono, tiho, usporeno gukanje, odsutnost smijeha i dominacija nazalnih glasova u kriku.

Treća faza počinje između 16. i 20. i traje do 30. tjedna (4-5. - 7,5. mjeseca). U toj se fazi pojavljuju glasovne igre i brbljanje. U usnoj se šupljini sve više stvaraju suglasnici. Beba je već narasla, pa u usnoj šupljini ima više prostora za različita složenija kretanja jezikom. Postupno se pojavljuje početno slogovno glasanje (baaa, maaa, taaa) koje kasnije prelazi u slogovno brbljanje koje se sastoji u ponavljanju slogova uz kontrolu sluhom. To razdoblje je od ogromnog značenja u govornom razvoju, jer se ostvaruje

¹ Govorno disanje je specifično disanje koje obavljamo tijekom govorne aktivnosti. Mehanizam govornog disanja razlikuje se od fiziološkog disanja. Tijekom normalnog fiziološkog disanja zdrava osoba udiše i izdiše na nos i čini 16 do 18 respiratornih ciklusa u minuti. Govor se ostvaruje tijekom izdisaja. Kad govorimo koristimo specifično govorno disanje s udisajem na nos i produljenim izdisajem na usta. Tijekom govora broj respiratornih ciklusa se upola smanjuje.

spajanje odvojenih glasova u glasovne sekvence na temelju kojih se gradi govor.

Četvrta faza počinje između 20. i 25. i traje do 50. tjedna (5-7,5. - 12,5. mjeseca). Prati se aktivnim slogovnim brbljanjem. Upravo sada, prema svojim akustičkim kvalitetama, glasovi dječjeg brbljanja počinju podsjećati na prave glasove materinskog jezika. Taj se proces ostvaruje putem kontroliranog ponavljanja istoga sloga (ba-ba, ma-ma, ta-ta, pa-pa). Brbljanje postaje socijalno - dijete aktivno brblja u igranju s odraslima, brbljanjem pokušava privući pozornost odrasle osobe, pruža ručice, igračke, pažljivo sluša ljudski govor. Kod zdrave djece slogovno brbljanje postaje samostalna komunikativna aktivnost. Istodobno se razvija i početno razumijevanje ljudskoga govora. Dojenče vrlo pažljivo prati na njega usmjerene aktivnosti roditelja i pokušava razumjeti njihovo značenje. Nakon 8.-9. mjeseca slogovno glasanje postaje mnogo bogatije. Dojenče počinje spajati različite slogove i izgovara ih sa značenjem, uz gestovnu imitaciju (npr. "pa-pa" praćeno mahanjem ručicom na odlasku). Razumijevanje govora se intenzivno razvija. Na kraju prve godine života, odnosno razdoblja predverbalne komunikacije, dojenče svjesno reagira na vlastito ime, na riječ "Ne!" i na jednostavan nalog ("Daj mi loptu!") te usmjerava pogled prema imenovanim osobama i igračkama ("Gdje je tata?", "Gdje je auto?"). Aktivno se proširuje pamćenje, dojenče živo reagira na promjene okoline, pojavu nepoznatih osoba (krije se iza majke i sa zanimanjem razgledava neznanca). Posebno je oštra reakcija na odvajanje od majke, što može utjecati na pojavu odstupanja u govornom razvoju. U tom je razdoblju vrlo važno ostvarivati predmetnu komunikaciju s bebom pomoću jarkih šarenih igračaka i predmeta. Zdravo dijete uvijek živo reagira na novi predmet, ali odnos prema različitim predmetima je različit. Nedostatak predmetne komunikacije s odraslima i rano odvajanje od roditelja mogu ozbiljno kočiti razvoj govora.

Upravo se ta faza smatra vrlo osjetljivom fazom za razvoj govora. Dojenče je od sada posebno osjetljivo na usvajanje svih elemenata materinskog jezika. Razvoj govora odvija se usavršavanjem svjesne glasovne percepcije ljudskoga govora, a ne isključivo oponašanjem. Dijete postupno i svjesno gradi vlastiti senzomotorički govorni sustav.

Simptomi rizika pojave poremećaja govora tijekom treće i četvrte faze su odsutnost ili ukočenost slogovnog brbljanja, jednolično usporeno brbljanje koje nije povezano s komunikacijom (kao kod pospanog djeteta), nerazumijevanje i neslijeđenje jednostavnih govornih uputa kao što su: "Daj mi!", "Dođi!", "Pusti to!", "Pogledaj me!" i odsutnost govornog oponašanja.